

I. INLEDNING

Efterkrigstidens snabba urbanisering och stadsförnyelse har sedan några år varit föremål för en allt intensivare debatt om bevarandet av äldre stadsmiljöer. Många utredningar har arbetat i direkt eller indirekt anslutning till denna problematik. Under 1960- och 1970-talen har sociala aspekter i högre grad än tidigare kommit att färga denna debatt. Tidigare försök till bevarande av äldre kulturhistoriskt värdefull miljö har ofta lett till utflyttning av bebyggelsen till ett kulturresevat (t.ex. Wadköping i Örebro eller Gamla Linköping i Linköping). Under senare år har bevarande skett på platsen men då givit negativa bostadssociala konsekvenser, även kulturhistoriska värden har då helt försvunnit. Renoveringar och bevarande har i dessa fall fått en sådan omfattning och karaktär att hyreskostnaderna blivit mycket höga; endast en högavlönad privilegierad minoritet har kunnat bosätta sig i dessa områden medan den ursprungliga befolkningen fått flytta.

Denna rapport kommer att studera bakgrunden till sådana processer och med hjälp av konkreta exempel från området vid Öfre Slottsgatan i Uppsala belysa och söka förklara utfallet av insatta åtgärder samt föreslå alternativa tillvägagångssätt.

De frågeställningar som tas upp till diskussion är följande:

- Vad är kulturhistoriskt värdefull miljö?
- Hur kan den bevaras?
- Vilka konsekvenser ur bostadssocial och kulturhistorisk synpunkt får gällande lagstiftning, byggpraxis etc. vid bevarande? Varför?
- Vad är förhållandet brukare¹/markägare/stat/kommun? Varför?
- Alternativ?

Genomförandet av denna undersökning visar att problematiken ej kan ses isolerad från övriga totala samhällsprocesser eftersom samhället i sin helhet på olika nivåer och vid olika tidpunkter ingriper i skeendet. Jag kommer nedan att ge en referensram för undersökningen vilken kommer att understryka vikten av **helhetssyn**. Vidare kommer jag att understryka vikten av att ej se exemplen från Öfre Slottsgatan som särskilt specifika utan **återspeglade** totala samhällsprocesser eller om man så vill: det enskilda som **uttrycksform** för det allmänna. Att en samlad helhetssyn är

¹ Med brukare avses lägenhetsinnehavare, dvs den som egentligen brukar fastighet.

möjlig torde framgå av föreliggande rapport, det hela torde bero främst på utgångspunkt för sökande av **kunskap**.

I.1. Syfte, probleminriktning

Syftet med denna rapport är att försöka visa effekterna av vad jag kallar mönster-renovering² och hur den är relaterad till lagstiftning, politisk struktur, byggnadsindustrin, privat markägarande, bostaden som en vara vilken som helst. Vidare vill rapporten söka finna bakgrunden till dessa förhållanden, och vad som behövs för att ändra dem. Indirekt handlar det enligt författarens mening om marknadsekonomin som helhet: övergången från agrarsamhälle till industri/marknadssamhälle. Rapporten fokuserar dock analysen främst på **framträdelseformerna** av denna process. Rapporten sammanfattar situationen som undersöks som mycket otillfredsställande och föreslår istället begreppet generativ-renovering som utgångspunkt för bevarande av äldre stadsmiljö.

I.2. Kunskap och intresse

Rapporten tar sin utgångspunkt i att: **kunskap är intensional**, dvs. sökandet av kunskap är avsiktligt (=intension). Man kan därmed mena att framtagandet av kunskap, erfarenheter bygger på att man syftar till något med sin kunskap: kunskapen är målinriktad. Varje forskare, individ tar fram kunskap som väsentligt kan skilja sig dem emellan. Vad bestämmer då **valet** av kunskap? Och är det ett val? Den tyske statsvetaren/filosofen Habermas har sagt: ”Vi måste redan ha förstått för att överhuvudtaget kunna förstå något.” (förf. övers.) Vi har med andra ord en **förförståelse** när vi söker kunskap. Förförståelsen skulle kunna formuleras: ”Hur har Du fått veta vad Du synes vara värt att veta?” ”Och varför?” Denna formulering skulle kunna föra in oss på en diskussion om värderingar. T.ex. är det värderingar som styr valet av kunskap?³ Men om kunskapsökandet vore en fråga om värderingar vore allt relativt vilket denna rapport kommer söka visa **ej** är fallet. Bakom det relativa kanske döljer sig ett **mönster** som förklarar de totala framträdelseformerna? Dvs finns det bakom myllret av ”observationer” (=erfarenheter) en mera djupt liggande förklarande struktur, en struktur som är närvarande i sina effekter?⁴ Vi sade att kunskap och

² Se bilaga 2 s. 133

³ Therborn 1973, för här en intressant diskussion kring denna fråga.

⁴ Efter den franske filosofen Louis Althusser

framtagande av kunskap alltid har en **avsikt**⁵. Forskaren har vare sig denne vill eller ej ett syfte när denne tar fram kunskap. Det finns ett samband mellan kunskap och intresse. Låt oss kalla kunskapen ”fakta”.

Det skulle alltså finnas ett samband mellan intresse och fakta. Låt oss utgå ifrån att intresse ytterst handlar om politisk åsikt/insikt (förförståelse). Detta innebär att man aldrig kan tillspetsat sett ta fram kunskap utan att definiera sig i förhållande till den totala politiska ekonomin, t.ex. kunskap som stöder marknadsekonomin eller kunskap som **problematiserar** denna. Marknadsekonomin fördelning av människors tillgångar till samhällets resurser tas ofta som given: **fakta**, likafullt är marknadsekonomin **ett** sätt bland andra att etablera förhållandet människa/människa, människa/natur. I denna totala process skall kunskap tas fram och jag menar att detta ej är möjligt utan att definiera sitt intresse. Kunskap kan alltså ej vara final i ordets rätta betydelse blott mer eller mindre i överensstämmelse med **verkligheten**.

Jag utgår ifrån att ekonomin ytterst är den som avgör samhällsutvecklingen och att förståelsen av enskilda fenomen förutsätter kunskap om den totala politiska ekonomin, då kan en helhetssyn uppnås. Rapporten skall försöka visa att denna helhetssyn är möjlig. Det talas ibland om att ett fenomen har olika aspekter: processerna vid Öfre Slottsgatan kan ses ur:

- **etnologisk synpunkt**: kartering av gårdar, kulturhistoria, anekdoter,
- **sociologisk synpunkt**: studiet av sociala grupperingar, interaktionsformer,
- **kulturgeografisk synpunkt**: den rumsliga fördelningen av ekonomisk aktivitet, flöden av varor och tjänster,
- **juridisk/statsvetenskaplig synpunkt**: lokal maktstruktur, rättsliga förhållanden,
- **byggnadstekniskt/plantekniskt perspektiv**: teknisk inventering.

Alla dessa perspektiv utgör **aspekter** av det **enskilda** men tar ej in ett helhetsperspektiv. Ur dessa perspektiv erhålls, även tagna tillsammans, ingen kunskap om helheten⁶ kunskapen blir fragmentarisk. För att erhålla kunskap om helheten menar jag fordras kunskap om den to-

5 En seriös forskare får naturligtvis inte undvika ”obehaglig” kunskap: varje del som bidrar till och ökar förståelsen av helheten och helhetens uttrycksformer må redovisas.

6 Etnologen Åke Daun har i en nyligen publicerad doktorsavhandling sökt studera förorten Värberg i ett helhetsperspektiv, tyvärr beskriver Daun endast formen men ej dess innehåll dvs. strukturen: varför finns Värberg, varför ser det ut som det gör i Värberg? Kunde det varit annorlunda? (Daun 1974)

tala politiska ekonomin där fenomenen (ex. Öfre Slottsgatan) blir en **effekt** av en djupare liggande **struktur**. Det socialantropologiska perspektivet baserat på en sådan strukturell helhetsyn kan ge kunskap som möjliggör att se enskildheten i sin totalitet och detta är syftet med studien av Öfre Slotts.⁷

I.3. Arbetets genomförande

Arbetet med denna rapport startade i november 1968 då jag deltog i diskussioner kring ett nybyggnadsprojekt för tomterna n:ris 4, 5 och 6 i kvarteret S:t Nicklas vid Öfre Slottsgatan. Nybyggnadsprojektet var klart och utställt och upphandling pågick. Genomförandet av detta projekt skulle innebära att de enda kvarvarande exemplen på s.k. småfolksgårdar (med bibehållet utseende sedan 1850-talet) skulle rivas. Det föreföll mig vid denna tidpunkt (nov. 1968) som tämligen märkligt att man ville genomföra en så pass miljöförändrande fastighetsförnyelse. På olika sätt kom jag att agera i frågan och slutligen i november 1974 kunde jag göra en sammanfattande analys av vad som hänt och kom att hända i området i sin helhet vid Öfre Slottsgatan. Det material som här presenteras har insamlats under perioden november 1968-januari 1975. I stort sett har allt offentligt material som skrivits om Öfre Slotts genomgått. I några fall har jag även beviljats tillträde till privata arkiv.

Förutom litteraturstudierna har jag även förvärvat kunskaper på annat håll.⁸

I.4. Något om källorna.

Rapporten rör sig i stor utsträckning med primärkällor. Genom att jag sedan snart 7 år är bosatt i området har jag på nära håll kunnat följa utvecklingen⁹. Följande källor har använts:

1. Press: tidningar och tidskrifter från 1959-75 där Öfre Slottsområdet berörs.
2. **Utställningar** om Öfre Slotts 1967-74.

7 Diskussionen ovan baseras främst på Dalseth 1972, Enerstvedt 1970, Israel 1972, Therborn 1975, Gjertsén 1973, Thornström 1974, 1975 Jakobsson/Wizelius 1972, Habermas 1970.

8 Jag startade Öfre Slottsgatans Byalag i april 1971, dess ordförande 1971-72, sedan aktiv medlem. Tog som 2:e kurator vid Kalmar studerande-nation initiativet till diskussion om bevarande av fastigheter i kv. S:t Nicklas 4, 5 och 6. Medlem av ombyggnadskommitté för detta. Arbetade 6 månader som byggnadsarbetare när dessa fastigheter slutligen bevarades med hjälp av generativ renovering. (se vidare kap.IV.3.)

9 I Norge har detta bl.a. benämnts "aktionsforskning", dvs. ställningstagande i en samhällsprocess och forskning för social förändring.

3. **Historiska inventeringar** där området berörts.
4. **Kommunala utredningar** dito 1959-74.
5. Kommunalfullmäktige/kommunstyrelseprotokoll, Byggnadsnämnds/fastighetsnämndsprotokoll 1956-74.
6. **Interna skrivelser i kommunen** som gällt Öfre Slotts.
7. **Byggnadshandlingar** hos fastighetsägare och länsbostadsnämnd.
8. Stormötesprotokoll/byarådsprotokoll, Öfre Slottsgatans Byalag 1971-75, byalagets organ "Öfre Slotts Byablad" nr 1-4.
9. **Utredning** och inventeringar som genomförts av **Öfre Slottsgatans Byalag**, utställningar.
10. **Egna artiklar**, insändare, uttalanden och reportage.
11. **Filmen** "Öfre Slottsgatan -en boendemiljö i fara" 1972.
12. **Radioprogram** om Öfre Slottsområdet.
13. **Intervjuer**, strukturerade och ostrukturerade 1968-1975.
14. Statliga utredningar, kungörelser, tillämpningsföreskrifter, normer etc. som varit av betydelse för Öfre Slotts.
15. **Facklitteratur** kring sanering/renovering.
16. **Arkivstudier.**
17. **Egna dagböcker.**
18. **Allmän samhällsvetenskaplig litteratur**

På detta sätt hoppas jag ha kunnat ge en så övergripande och insiktsfull bild som möjligt av de processer och skeenden som varit för handen vid Öfre Slottsgatan över tid.

I.5. Rapportens uppläggning.

Mot bakgrund av den diskussion som tidigare angavs under rubriken *Kunskap och intresse* har rapporten fått en uppläggning som innebär att tidsperspektivet framhävs, metodologiskt och analytiskt är rapportens framställning tämligen identisk med en tidigare studie jag gjort om lokalsamhällesförändring på den svenska ostkusten, dvs. framhävandet av den historiska dimensionen, sambandet struktur/uttrycksform etc¹⁰.

¹⁰ C-G Thornström 1972 (3:e uppl. 1974)"Strupö -från naturahushåll till kapitalintensivt avsalufiske i glesbygd."

Rapportens innehåll:

Kapitel II.

Här görs mot bakgrund av stadens genes under övergång till marknadshushållning en studie av markexploateringen och samhällets styrmedel för detta under marknadsekonomin. Vidare ges en kort historisk bakgrund till situationen vid Öfre Slottsgatan. Gällande styrmedel, normering vid renovering redovisas ingående. Här införs begreppen **mönster-** respektive **generativ renovering**.

Kapitel III.

Här dras utifrån en strukturalistisk/socialantropologisk helhets-syn en analys av den sociala miljön vid Öfre Slottsgatan före renoveringsfaserna. Här införs som analytiska begrepp vid studiet av förhållandet individ/miljö begreppen **subjekt i** respektive **objekt för**.

Kapitel IV.

Detta kapitel tar upp bakgrund till, genomförande av, samt konsekvenser av renoveringar av olika karaktär. En jämförande analys presenteras.

Kapitel V.

Här görs en studie av Öfre Slotts sociala miljö efter renoveringsfaserna, jämförelser görs med situationen före renovering.

Kapitel VI.

Detta kapitel tar upp ett försök till djupare analys av orsakerna till den redovisade situationen. Här föreslås konkreta åtgärder vad gäller inflytande i länsbostadsnämnd, fastighetsnämnd, hyresnämnd. Vidare föreslås upprättande av statlig/kommunal rivningsbank.

Kapitel VII.

I detta kapitel ges en sammanfattning och slutkommentar.

I.6. En grundläggande hypotes

Som grundläggande hypotes för hela rapporten har jag ställt upp följande:

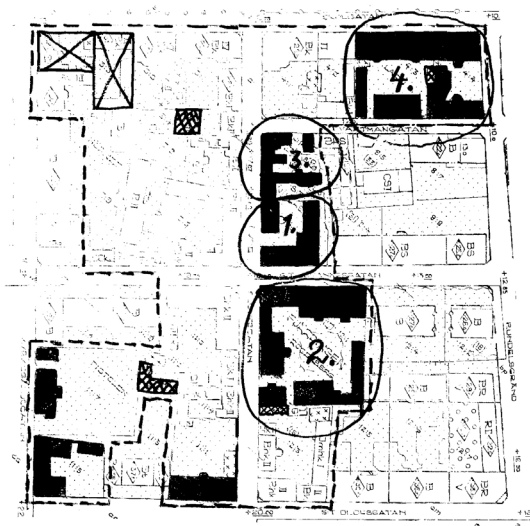
En kulturhistorisk och bostadspolitisk målsättning som syftar till bevarande av miljö och framhåller denna miljöns tillgänglighet för alla medborgare kan inte uppfyllas med de styrmedel i form av bygglagstiftning och lånegivningsvillkor som samhäl-

let har idag gentemot kravet på rationell markexploatering vid privat markägaende och bostaden som en vara.

En sådan hypotes synes i fallet Öfre Slottsgatan vara motiverad av det faktum att vid remissgången på 1974-års stadsplaneförslag för Öfre Slottsområdet ville två privata fastighetsägare riva 30% av nuvarande gatufasad längs Öfre Slottsgatan och 25% dito längs S:t Johannesgatan och istället uppföra enligt Leckes plan från 1936 (som ger rätt till uppförande av 4- och 6-våningshus) dels annars bygga trevåningslänga respektive bredare hus. (se vidare kap. II.5.) Jag utgår alltså ifrån att det principiellt (vilket alltså medger undantag) råder en motsättning mellan privat markexploatering (som jag menar främst styrs av kravet på privat profit för en minoritets intressen) och samhällets krav på bostadsdemokrati (miljö tillgänglig för alla) och kulturhistoriskt bevarande. I synnerhet menar jag gäller denna motsättning på Öfre Slotts. 18 års diskussioner och stora ansträngningar från kommun, hyresgäster, byalag förhindrade inte att fastighetsägare bad att få riva och exploatera tomterna enligt profitkrav när 1974-års stadsplaneförslag framlades. Jag menar att dessa förhållanden är mycket viktiga att lägga på minnet för den fortsatta diskussionen.

På nästa sida ges en sammanställning av ägoförhållanden i området 1974. Vidare redovisas de undersökta renoveringarnas geografiska belägenhet. På sid. VIII ges en perspektivbild av området och dess utseende sommaren 1971.

I.7. Situationen vid Öfre Slottsområdet i november 1974

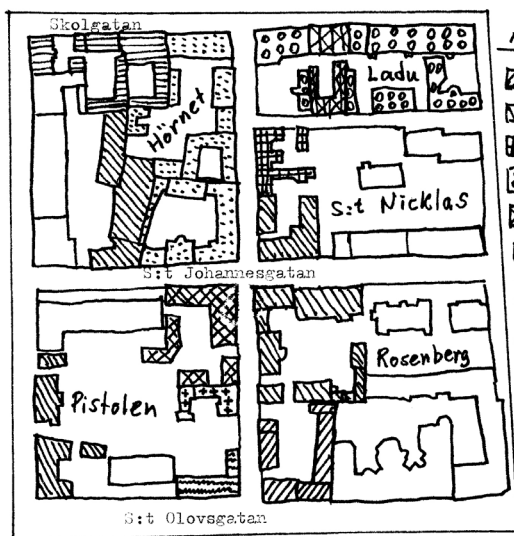

Området i november 1974

Den streckade linjen anger 1956 års rivnings/nybyggnadsförbud. I kraft i november 1974.

Teckenförklaring:

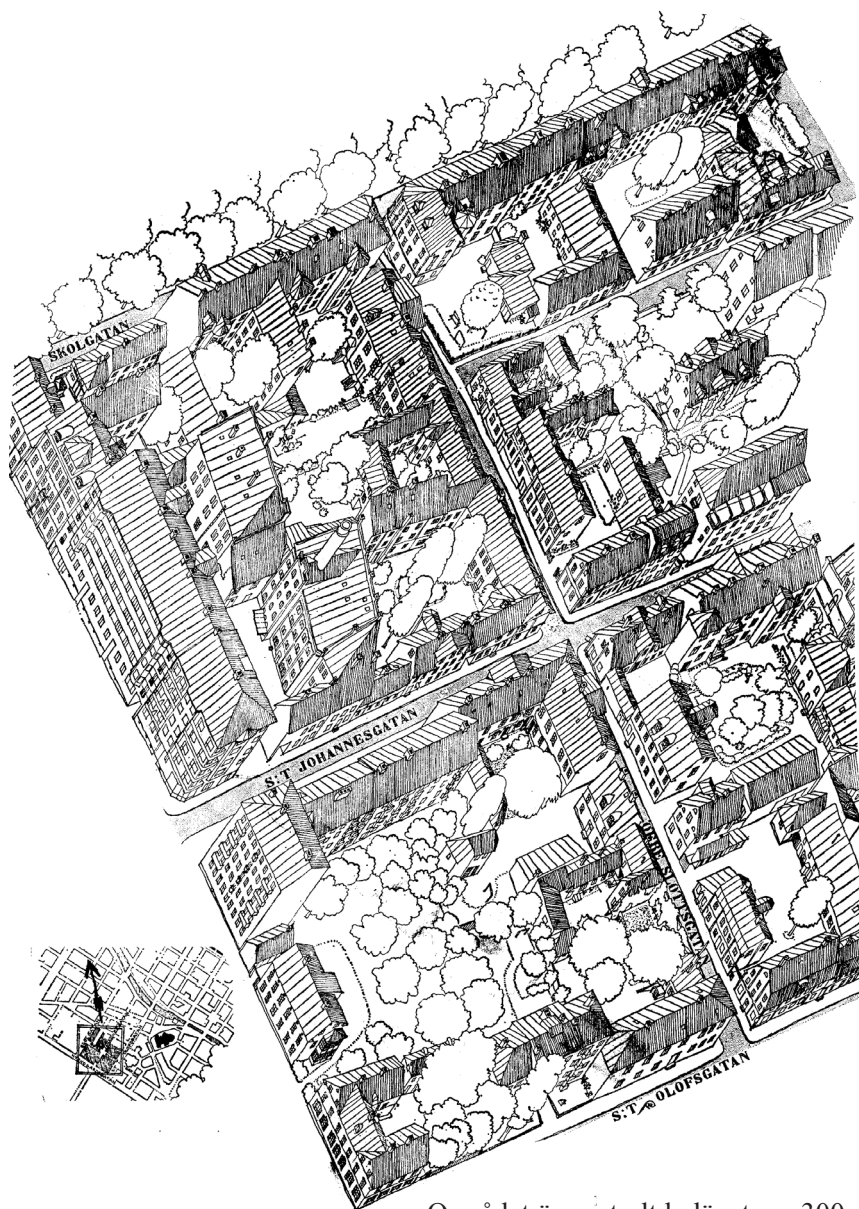
- ☒ = rivning pågår
- ☒ = nedbrunna eller rivna fastigheter nov. 74
- = fastighet där renovering pågår eller just avslutats
- med siffra = de fall av renovering som rapporten behandlar

Ägoförhållanden nov. 1974

- ☒ = Tord Wetterqvist
- ☒ = Uppsala universitet
- ☒ = Kalmar Nation
- ☒ = Byggnads AB K. Johansson
- ☒ = Maria Johansson
- ☒ = kyrkliga Samfälligheten
- ☒ = A. E. Sandin
- ☒ = Kommanditbolaget Stinsen
- ☒ = Eklunds sterbhus
- ☒ = Byggnads AB Diö

OMRÅDET VID ÖFRE SLOTTSGATAN I UPPSALA DESS UTSEENDE SOMMAREN 1971

Området är centralt beläget: ca 300 m
väst om domkyrkan.

Efter Herlin/Skånberg 1972

